

KOEN SCHOORS • JOHAN ALBRECHT • BART DEFLOOR
STIJN GOEMINNE • BRUNO MERLEVEDE
Met medewerking van Stijn Vandenbroucke

WEGWIJS IN ECONOMIE

OWL PRESS

WEGWIJS IN ECONOMIE

Koen Schoors
Johan Albrecht
Bart Defloor
Stijn Goeminne
Bruno Merlevede

Met medewerking van Stijn Vandenbroucke

Universiteit Gent
Faculteit Economie & Bedrijfskunde

VOORWOORD

Welkom in ‘Wegwijs in Economie’! Dit handboek is er gekomen door intense samenwerking en veelvuldige uitwisseling van ideeën tussen de vijf auteurs. Doorheen de afgelopen academiejaren is dit handboek gegroeid van een voorlopige structuur op een velletje papier tot dit werk met 13 delen en 38 hoofdstukken. Conform het studiedomein hebben we hierbij verschillende keuzes moeten maken. We denken dat onze verschillende specialisaties en interessevelden tot keuzes hebben geleid die resulteren in een evenwichtig werk dat een brede inleiding voorziet in economie en in het economisch denken.

We bedanken graag de assistenten van de vakgroep Economie van de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van Universiteit Gent voor de ondersteuning tijdens het schrijfproces, evenals de studenten van voorgaande jaren en de medewerkers van het monitoraat voor waardevolle opmerkingen, aanvullingen en correcties bij voorgaande versies. Een speciaal woord van dank naar Stijn Vandenbroucke, wiens inspanning en toewijding sterk hebben bijgedragen aan de kwaliteit van dit werk.

We hopen dat dit een interessant en uitdagend boek is dat je graag ter hand neemt.

Veel lees- en studieplezier!

Koen Schoors
Johan Albrecht
Bart Defloor
Stijn Goeminne
Bruno Merlevede

Universiteit Gent, Faculteit Economie & Bedrijfskunde

DEEL 1

Basisconcepten

NET 47620 LTR
CUBE 33.1 CUM
1.189 CU.FT

GSTU
US
MAX. G
TARE
CU. CA

MAX. GR
TARE
NET
CU. CAP

140

HDMU 226669 2
2261

MAX GROSS 24,000 kg
52,916 lb
TARE 2,200 kg
4,850 lb
NET 21,800 kg
48,060 lb
CU. CAP. 332 M³
1,171 FT³

339

TRD

DEEL 2

Vraag en aanbod

DEEL 3

Welvaart en overheidsingrijpen

6. WELVAART

6.1. WELVAARTSECONOMIE

Het marktevenwicht weerspiegelt de manier waarop markten schaarse middelen toewijzen, maar we kunnen ons afvragen of de evenwichtsprijs en de evenwichtshoeveelheid wel de totale welvaart van kopers en verkopers maximaliseren. Welvaartseconomie onderzoekt deze vraag.

WELVAARTSECONOMIE

Onderzoekt de welvaart van de individuele marktpartijen met als doel de welvaart van de gemeenschap hieruit af te leiden. Ze veronderstelt dat het marktmechanisme zorgt voor een optimale allocatie van de middelen.

In dit hoofdstuk zullen we de welvaart voorstellen voor de consument, de producent en de markt, en onderzoeken we de efficiëntie van de markt indien aan de voorwaarden van concurrentie wordt voldaan. We tonen aan dat het marktevenwicht, waarbij iedereen gewoon streeft naar haar/zijn eigenbelang, leidt tot de maatschappelijk wenselijke allocatie: indien er een welwillende sociale planner zou bestaan die de welvaart wil maximaliseren en die alle informatie heeft over de bereidheid tot betalen van alle consumenten en de marginale kosten van de producenten, dan zou deze sociale planner kiezen voor de gangbare marktprijs en de markthoeveelheid.

Het idee dat het marktevenwicht, waarbij iedereen gewoon streeft naar de maximalisatie van zijn of haar eigen welvaart, toch leidt tot de maximalisatie van de totale welvaart in de maatschappij, werd het eerst geopperd door Adam Smith. Zoals al vermeld schreef hij in 1776 *'An inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations'*, een van de invloedrijkste economische boeken die ooit werden geschreven. De manier waarop individuele acties op een vrije markt toch leiden tot maximale welvaart noemde hij daarin *'the invisible hand'*, wat we eerder al toelichtten als het idee dat het nastreven van eigenbelang in een markt van vrije mededinging leidt tot maximale collectieve welvaart.

Hoewel Smith het concept van de **onzichtbare hand** slechts één keer vermeldde in zijn boek, namen andere auteurs het gretig over en gebruikten het in hun werk, waardoor het een zeer wijdverspreid begrip werd. Smith verwoordde het als volgt:

‘... He intends only his own gain, and he is in this, as in many other cases, led by an invisible hand to promote an end which was no part of his intention. (...) By pursuing his own interests, he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it.’

De efficiëntie van de markt is echter alleen verzekerd als er wordt voldaan aan de voorwaarde van concurrentie. Dit betekent onder meer dat er perfect symmetrische informatie moet zijn (alle partijen op de markt hebben dezelfde informatie), dat er geen marktmacht mag zijn (bedrijven hebben niet de mogelijkheid af te wijken van de marktprijs) en dat er geen effecten zijn van het marktevenwicht op derde partijen, bijvoorbeeld in de vorm van milieuvervuiling of uitputting van natuurlijke hulpbronnen. Aan deze voorwaarden wordt vanzelfsprekend niet altijd voldaan. In latere hoofdstukken onderzoeken we de welvaart wanneer niet aan de voorwaarden van concurrentie wordt voldaan. Dit onderzoek naar de welvaartseffecten van economisch beleid is nog steeds een van de belangrijkste takken in de economie.

6.2. WELVAART VAN DE CONSUMENT

Eerst definiëren we wat we bedoelen met de welvaart van de consument. Door te consumeren en deel te nemen aan de markt kunnen de consumenten hun welvaart vergroten of kunnen ze hun schaarste beperken. Of een consument consumeert heeft te maken met zijn **betalingsbereidheid**.

BETALINGSBEREIDHEID

De maximumprijs die een consument wenst te betalen voor het verwerven van een goed of dienst. De betalingsbereidheid meet hoeveel de koper het goed of de dienst waardeert.

Wanneer zal een consument een goed of dienst kopen en dus participeren aan de markt? Dat zal pas gebeuren indien de individuele bereidheid tot betalen, of dus de beoordeling van de waarde door de koper, hoger ligt dan de prijs, waarbij de prijs de geldelijke waardering betreft van het goed door de verkoper. Als de betalingsbereidheid groter is dan de prijs, dan wint de consument. Inderdaad, zijn offer in de vorm van de prijs is lager dan de waardering die hij of zij geeft aan het goed (of de dienst) dat in ruil wordt verkregen. De consument krijgt in dat geval meer terug dan wat hij of zij geeft en zal dus overgaan tot de aankoop. Dit voordeel wordt het **consumenten-surplus** genoemd.

CONSUMENTENSURPLUS

De welvaartswinst voor de consument door deelname aan de markt.

Het individueel consumentensurplus laat zich berekenen als het verschil tussen het bedrag dat de koper bereid is te betalen, dit is dus de waarde van het goed of dienst voor de koper, en de effectieve prijs die wordt betaald, of dus:

$$\text{Consumentensurplus} = \text{Waarde voor de koper} - \text{Prijs}$$

Bemerk dat het bestaan van een consumentensurplus, wat als een toename van de welvaart moet worden gezien, niet hoeft te betekenen dat de verkoper hierdoor iets verliest. De verkoper zal pas aanbieden wanneer de prijs van een goed hoger is dan de marginale kost om het te produceren en zal hier ook een surplus op genieten. We komen hier later in dit hoofdstuk op terug.

Om de welvaart van de consument te illustreren schetsen we een voorbeeld waarbij vier consumenten elk een strandhuisje in Zeeland willen huren in een vakantiepark. Dat park heeft een groot aantal identieke huisjes in het aanbod en is gelegen in een pittoresk dorpje aan het water. De ligging en het uitzicht van de huisjes is werkelijk subliem en zorgt voor veel interesse. Geike wil er graag haar vakantie doorbrengen en is bereid € 1000 euro huur te betalen voor een verblijf van één week. Paskal wil maximaal € 800 ophoesten. Bas gaat maximaal tot € 700, terwijl Peter niet meer dan € 500 wil betalen. Deze bedragen geven weer wat ze maximaal bereid zijn te uit te geven voor de huur en is dus hun betalingsbereidheid.

TABEL 6-1 | VRAAGSCHEMA VAN MARKT VOOR HUURHUISJE IN ZEELAND

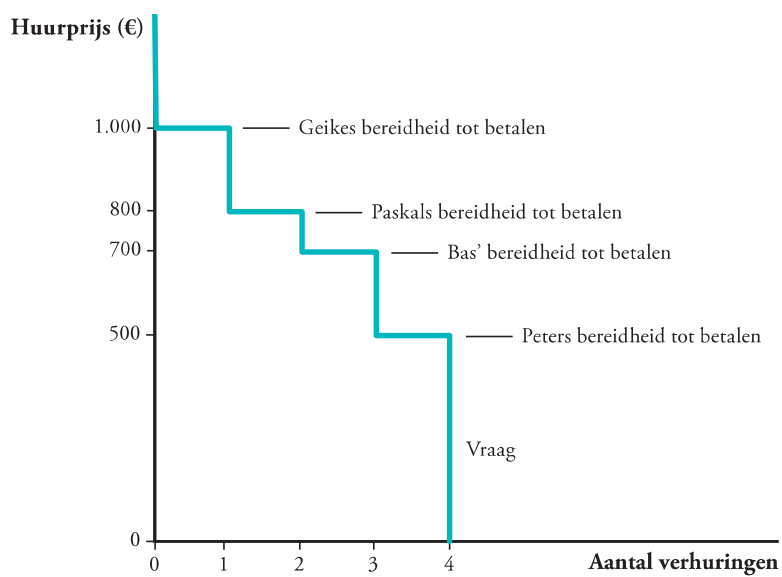
PRIJS	VRAGERS	MARKTVRAAGSCHEMA
MEER DAN € 1.000	NIEMAND	0
€ 801 - 1.000	GEIKE	1
€ 701 - 800	GEIKE & PASKAL	2
€ 501 - 700	GEIKE, PASKAL EN BAS	3
MINDER DAN € 501	GEIKE, PASKAL, BAS EN PETER	4

We zetten deze informatie uit op Figuur 6-1. Wat we normaal gezien uitdrukken als een continue vraagcurve, is dus eigenlijk een sommatie van individuele bereidheden tot betalen voor een bepaald(e) goed of dienst die continu lijkt omdat we gewoonlijk

erg veel vragers hebben. We zien hoe achtereenvolgens Geike, Paskal, Bas en Peter op de markt komen naarmate de prijs daalt, en hoe de continue vraag die we gewoonlijk gebruiken in de figuren een getrapte vorm krijgt.

FIGUUR 6-1 | VRAAGCURVE VAN MARKT VOOR HUURHUISJE IN ZEELAND

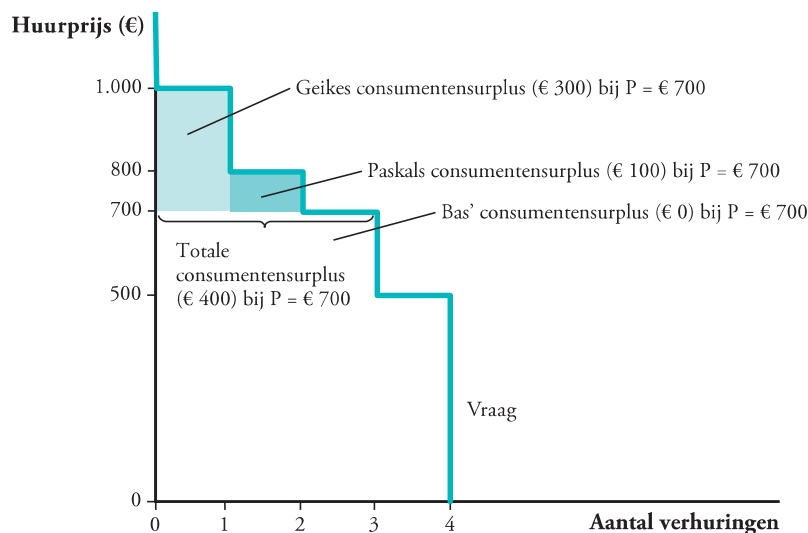

We kunnen nu bestuderen wat er gebeurt met de welvaart van de consumenten op basis van de vraagcurve en de prijs (zie Figuur 6-2). Indien de prijs boven de € 1000 ligt, dan is niemand bereid te betalen en is de welvaart nihil. Indien de prijs exact € 1000 is, dan huurt Geike een huisje, maar aangezien ze precies evenveel moet betalen als ze bereid is te betalen, is er voor Geike geen welvaartstoename. Haar offer in de vorm van de prijs is net gelijk aan de waarde die ze hecht aan het weekje vakantie. Bemerkt dat Geike wel voldoening creëert uit de consumptie en dus nut zal ervaren. Indien de marktprijs verder zakt onder € 1000 maar boven € 800 blijft, dan moet Geike minder betalen voor het huisje dan wat ze bereid was te betalen. Dat zorgt voor een welvaartstoename die gelijk is aan het verschil tussen haar bereidheid tot betalen en de effectief te betalen prijs. Bij een prijs van € 900 gaat dit bijvoorbeeld over een welvaartstoename van ($€ 1.000 - € 900 =$) € 100.

Indien de prijs verder zakt tot € 800, dan gebeuren er twee dingen. Ten eerste neemt door de prijsdaling de welvaart van Geike verder toe tot € 200. Ten tweede komt nu ook Paskal in de markt. Dit proces van prijsdaling en welvaartstoename van de consumenten zet zich steeds verder: naarmate de prijs verder daalt, stijgt de welvaart van de bestaande consumenten en komen er nieuwe consumenten in de markt. Indien de prijs bijvoorbeeld daalt tot € 700 zoals voorgesteld in Figuur 6-2, dan stijgt de welvaart van Geike tot € 300 en die van Paskal tot € 100, zodat de totale welvaart gelijk wordt aan € 400. Bas participeert aan de markt, maar betaalt de prijs die hij maximaal bereid was te betalen en creëert aldus geen stijging van de welvaart.

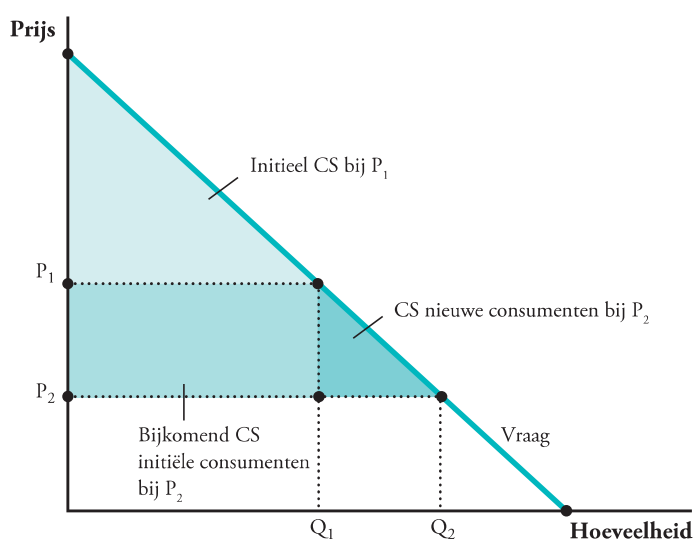
FIGUUR 6-2 | HET CONSUMENTENSURPLUS METEN AAN DE HAND VAN DE VRAAGCURVE

Op basis van deze figuur kun je zien dat de welvaart voor de consumenten gelijk is aan de volledige oppervlakte onder de vraagcurve en boven de prijs.

Het is wel zo dat het consumentensurplus de welvaart van de consument meet zoals die door de consument zelf wordt gepercipieerd, want het is de bereidheid tot betalen van de individuele consumenten die uiteindelijk de omvang van deze maatstaf van consumentenwelvaart bepaalt. Veronderstellen we verder terug een continue vraagcurve, dan zien we in Figuur 6-3 hoe we op basis van de vraagcurve en de prijs onmiddellijk het consumentensurplus kunnen bepalen. Bovendien maakt deze figuur duidelijk hoe een prijsdaling leidt tot een welvaartstoename, omdat de welvaart van bestaande consumenten stijgt en er nieuwe consumenten in de markt komen die een consumentensurplus genieten. Bij een startprijs P_1 is het initiële consumentensurplus gelijk aan de oppervlakte van de lichtblauwe driehoek. Daalt de prijs naar P_2 , dan verhoogt het consumentensurplus bij deze prijs. De daling van de prijs tot P_2 zorgt voor een stijgende vraag tot Q_2 . De kopers van de initiële Q_1 -goederen betalen een lagere prijs voor die goederen en zien hun welvaart, het initiële surplus voorgesteld door de lichtblauwe driehoek, stijgen met de oppervlakte van de middelblauwe rechthoek. Bovendien komen er een aantal kopers bij die niet bereid waren een prijs P_1 te betalen, maar wel een prijs lager dan P_1 , maar hoger dan of gelijk aan P_2 . Hun welvaart stijgt met het verschil tussen hun betalingsbereidheid, voorgesteld door de vraagcurve en de marktprijs P_2 . Dit is de donkerblauwe driehoek. Een daling van de prijs zorgt dus voor een verhoging van de welvaart.

FIGUUR 6-3 | INVLOED VAN DE PRIJS OP HET
CONSUMENTENSURPLUS

6.3. WELVAART VAN DE PRODUCENT

Nu kijken we naar de andere kant van de markt om de welvaart van de producenten te bepalen. Hier kunnen we de vraag stellen wanneer een producent goederen of diensten zal verkopen en dus zal participeren aan de markt. Producenten zullen slechts bereid zijn om een bijkomende eenheid van een product of dienst te verkopen indien de prijs ervan hoger ligt dan de marginale kost om het goed of de dienst te produceren. We komen hier later op terug wanneer we verder ingaan op het gedrag van de producent, maar voorlopig nemen we aan dat de aanbodcurve de marginale kosten van de producenten weerspiegelt. Het voordeel dat de producent ervaart door goederen of diensten te verkopen tegen een prijs die hoger ligt dan die kost, noemen we het **producentensurplus**.

PRODUCENTENSURPLUS

De welvaartswinst voor de producent door deelname aan de markt.

Voor de berekening van het individuele producentensurplus moet het verschil gemaakt worden tussen de prijs die de verkoper ontvangt en de marginale kost die de producent heeft gemaakt om het goed of de dienst te produceren, of dus:

$$\text{Producentensurplus} = \text{Prijs} - \text{Marginale kost}$$

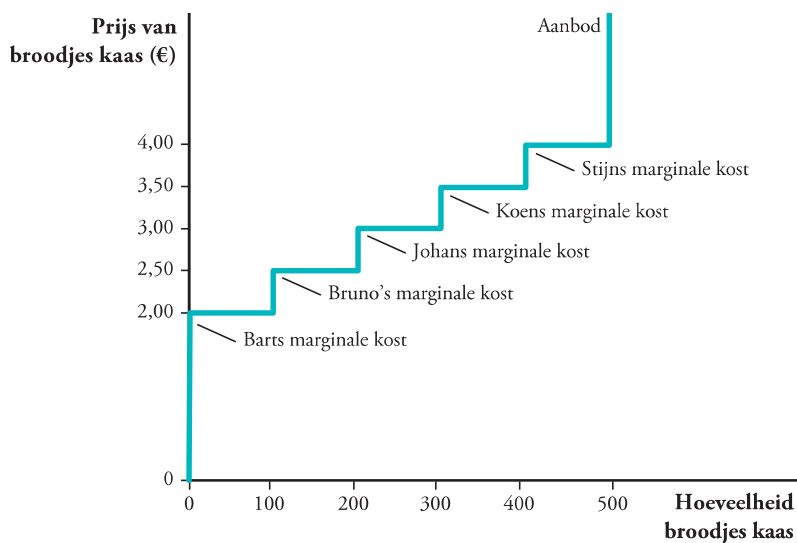
Stellen we bijvoorbeeld dat er vijf verkopers zijn van broodjes kaas: Bart, Bruno, Johan, Koen en Stijn. Ze zijn allen actief in een drukke studentenbuurt waar de vraag naar broodjes kaas groot is. De individuele capaciteit is beperkt: ze kunnen met hun beschikbare infrastructuur elk honderd broodjes kaas maken per dag. Bart kan dat voor een marginale kost van € 2, Bruno voor € 2,50, Johan voor € 3, Koen voor € 3,50 en Stijn voor € 4. Het aanbodschema van de lokale markt van broodjes kaas ziet er dan uit als volgt:

TABEL 6-2 | AANBODSCHEMA VAN LOKALE 'BROODJES KAAS'-MARKT

PRIJS	VERKOPERS BROODJES KAAS	MARKTAANBODSCHEMA
€ 4 OF MEER	BART, BRUNO, JOHAN, KOEN EN STIJN	500
€ 3,5 - 3,99	BART, BRUNO, JOHAN EN KOEN	400
€ 3 - 3,49	BART, BRUNO EN JOHAN	300
€ 2,5 - 2,99	BART EN BRUNO	200
€ 2 - 2,49	BART	100
MINDER DAN € 2	NIHIL	0

We zetten deze informatie uit op Figuur 6-4. Wat we normaal gezien uitdrukken als een continue aanbodscurve is dus eigenlijk een sommatie van marginale kosten van individuele producenten, die slechts continu lijkt omdat we gewoonlijk erg veel producenten hebben. We zien hoe achtereenvolgens Bart, Bruno, Johan, Koen en Stijn op de markt komen, naarmate de prijs stijgt.

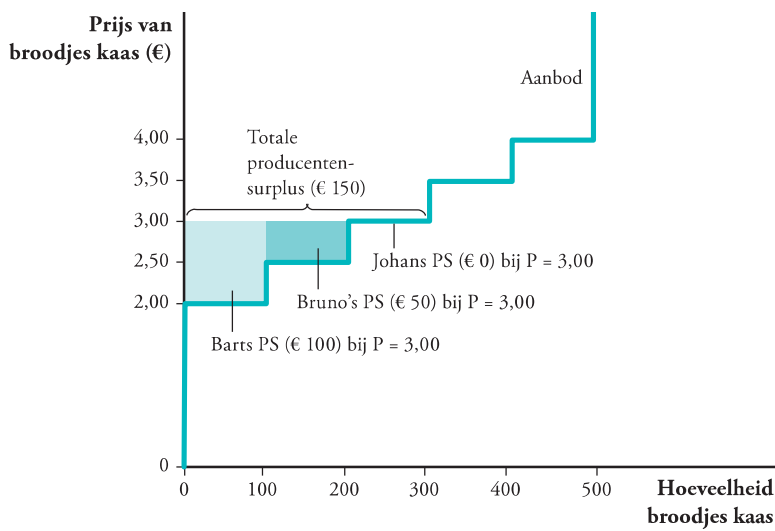
FIGUUR 6-4 | AANBODCURVE VAN LOKALE BROODJES KAAS MARKT

In Figuur 6-5 kunnen we bestuderen wat er gebeurt met de welvaart van de producenten op basis van de aanbodcurve en de prijs. Voor een prijs onder de € 2 is geen enkele producent bereid broodjes te verkopen en is de welvaart van de producent nihil. Indien de prijs stijgt tot precies € 2, dan is Bart bereid 100 broodjes te verkopen, maar omdat de prijs van dit broodje precies gelijk is aan zijn marginale kost, heeft Bart hierbij geen welvaartswinst. Indien de prijs verder stijgt tot bijvoorbeeld € 2,30 dan leveren elk van de 100 broodjes 30 cent meer op dan ze kostten. Dat zorgt voor een welvaartstoename van € 30, wat gelijk is aan het verschil tussen de prijs die hij ontvangt en de marginale kost opgeteld voor alle verkochte eenheden. Indien de prijs verder stijgt tot € 2,50, gebeuren er twee dingen. Ten eerste krijgt Bart nu meer geld voor dezelfde 100 broodjes en neemt daardoor zijn welvaart verder toe tot € 50, gezien elk broodje 50 cent meer opbrengt. Ten tweede komt nu ook Bruno op de markt met 100 broodjes. Voor Bruno is er bij een prijs van € 2,50 nog geen welvaartstoename, maar wel bij elke prijs hoger dan € 2,50. Bij een prijs van € 3 komt ook Johan op de markt, voorlopig zonder welvaart voor hem, maar stijgt de welvaart voor Bart (tot € 100) en Bruno (tot € 50). De totale welvaart is nu toegenomen tot € 150 zoals voorgesteld in Figuur 6-5.

FIGUUR 6-5 | HET PRODUCENTENSURPLUS METEN AAN DE HAND VAN DE AANBODCURVE

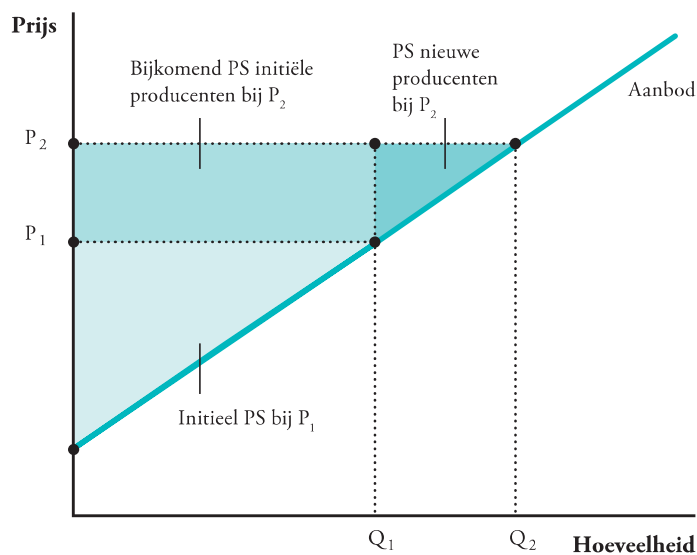

Op bovenstaande figuur kun je zien dat de totale welvaart voor de producenten grafisch gelijk is aan de volledige oppervlakte boven de aanbodcurve en onder de prijs.

In Figuur 6-6 zien we hoe we op basis van de continue aanbodcurve en de prijs onmiddellijk het producentensurplus kunnen bepalen en hoe een prijsstijging van P_1 tot

P_2 leidt tot een welvaartstoename, omdat de welvaart van bestaande producenten stijgt en er nieuwe producenten in de markt komen. De redenering is gelijkaardig als die die we hebben gezien bij het consumentensurplus, zij het dat de prijsevolutie omgekeerd verloopt. Een prijsstijging zorgt voor meer aanbod en een verhoging van de welvaart voor de producenten.

FIGUUR 6-6 | INVLOED VAN DE PRIJS OP HET PRODUCENTENSURPLUS

6.4. WELVAART OP DE MARKT

6.4.1. TOTALE WELVAART OP DE MARKT

We kunnen nu vraag en aanbod samenbrengen en onze definities van consumentensurplus en producentensurplus toepassen om de totale welvaart op de markt, wat we omschrijven als een **totaalsurplus**, te berekenen.

WELVAART OP DE MARKT

Bij concurrentie en in de afwezigheid van externe effecten is de welvaart op de markt gelijk aan het totaalsurplus, wat berekend wordt als de som van het consumentensurplus en het producentensurplus op de markt.

Wanneer we de individuele surplussen omzetten naar een totaalsurplus voor de markt, kunnen we stellen dat:

Totaal CS = Waarde voor de kopers – Totaalprijs betaald door kopers
en

Totaal PS = Totaalprijs ontvangen door verkopers – Kosten voor verkopers

Bemerkt dat de som van de marginale kosten gelijk is aan de totaalkost. De marginale kost van het eerste goed plus de marginale kost voor het tweede goed plus... enzovoort voor alle goederen, is niks anders dan de totale kost.

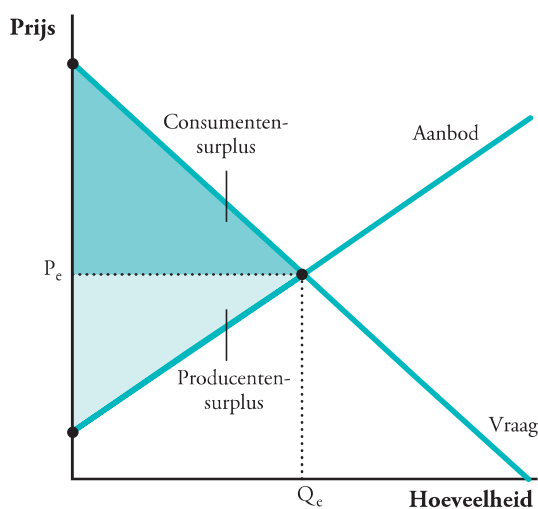
Het totaalsurplus is dan de som van beiden, of dus:

$$\begin{aligned}\text{Totaalsurplus} &= \text{Totaal CS} + \text{Totaal PS} \\ &= \text{Waarde voor de kopers} - \text{Totaalprijs kopers} \\ &\quad + \text{Totaalprijs verkopers} - \text{Kosten voor verkopers} \\ &= \text{Waarde voor de kopers} - \text{Kosten voor verkopers}\end{aligned}$$

Op basis van bovenstaande afleiding zien we dat de totale welvaart gelijk is aan de totale bereidheid tot betalen van de consumenten min de totale kosten voor de producenten: de totale welvaart is bijgevolg de mate waarin de waarde voor de consumenten de kosten voor producenten overtreft.

We zien op Figuur 6-7 hoe we grafisch de welvaart bij het marktevenwicht kunnen bepalen door de som te maken van het consumentensurplus en het producentensurplus.

FIGUUR 6-7 | CONSUMENTEN- EN PRODUCENTENSURPLUS IN HET MARKTEVENWICHT

6.4.2. MARKTEFFICIËNTIE

Bovendien kunnen we aantonen dat het marktevenwicht leidt tot precies die prijs en hoeveelheid die de totale welvaart maximaliseren. Deze eigenschap noemen we **marktefficiëntie**.

MARKTEFFICIËNTIE

Het marktevenwicht leidt tot de grootst mogelijke welvaart. Elke andere prijs dan de marktprijs en elke andere hoeveelheid dan de markthoeveelheid leiden tot een daling van welvaart vergeleken met de welvaart van het marktevenwicht.

Inderdaad, in Figuur 6-8 zien we dat, zolang de verkochte hoeveelheid lager ligt dan de evenwichtshoeveelheid op de markt, we de totale welvaart gemakkelijk kunnen laten toenemen door de hoeveelheid te verhogen, omdat links van het marktevenwicht de waarde voor de consumenten (de bereidheid tot betalen) **hoger** ligt dan de kosten voor de producenten.

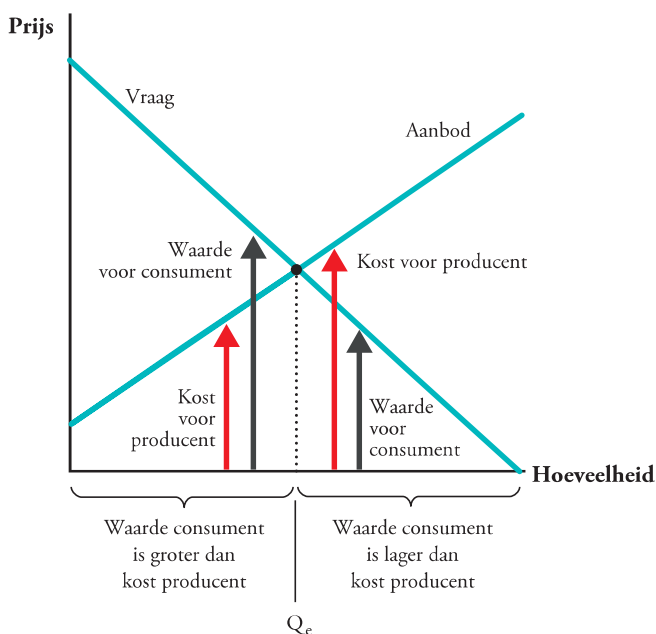

Zolang de verkochte hoeveelheid hoger ligt dan de evenwichtshoeveelheid op de markt, kunnen we de totale welvaart dan weer laten toenemen door de hoeveelheid te laten dalen, omdat rechts van het marktevenwicht de waarde voor de consumenten (de bereidheid tot betalen) **lager** ligt dan de kosten voor producenten.

Indien we links van het marktevenwicht de welvaart kunnen laten stijgen door de hoeveelheid te vergroten en rechts van het marktevenwicht de welvaart kunnen doen stijgen door de hoeveelheid te verlagen, moet de welvaart maximaal zijn bij het marktevenwicht.

Dit brengt ons bij de belangrijkste conclusie van dit hoofdstuk: **het marktevenwicht**, waarbij iedereen gewoon streeft naar haar/zijn eigenbelang, **leidt tot maximale welvaart en is dus maatschappelijk wenselijk**. Indien er een welwillende sociale planner zou bestaan die de welvaart wil maximaliseren en die alle informatie heeft over de bereidheid tot betalen van alle consumenten en de marginale kosten van alle producenten, dan zou deze sociale planner kiezen voor de marktprijs en de markthoeveelheid, omdat dit leidt tot de maximale welvaart. Deze eigenschap van marktefficiëntie is meteen ook de reden waarom zoveel economen voorstander zijn van het bevorderen van de vrije marktwerking.

FIGUUR 6-8 | EFFICIËNTIE VAN DE EVENWICHTSHOEVEELHEID

Merk echter op dat er ook andere economische doelstellingen kunnen zijn dan het bereiken van de maximaal mogelijke welvaart. We zouden er bijvoorbeeld ook kunnen naar streven om de beschikbare welvaart zo eerlijk mogelijk te verdelen, maar niets garandeert ons dat het marktevenwicht ook leidt tot een eerlijke verdeling. Een van de meest voorkomende motivaties om in te grijpen in de vrije marktwerking is dan ook het eerlijker verdelen van de economische welvaart die volgt uit de vrije marktwerking.

De afruil tussen gelijke verdeling en efficiëntie is een van de centrale problemen in de economie. We kunnen de verdeling gelijkjer maken, maar daardoor verliest de maatschappij meestal ook wat aan welvaart: de herverdeling van de koek kan de omvang van de koek verkleinen. Over gelijkheid en verdeling van de economische welvaart en motivaties voor overheidsingrijpen hebben we het in het volgende hoofdstuk.

Ook geldt de eigenschap van marktefficiëntie alleen indien er aan een aantal voorwaarden is voldaan. In latere hoofdstukken analyseren we de economische welvaart indien er niet aan deze voorwaarden is voldaan, bijvoorbeeld omdat er externe effecten zijn, of omdat er marktmacht is. Ook daaruit volgen motivaties om in te grijpen in de vrije marktwerking.

DEEL 4

De gezinnen

A man with a beard, wearing a blue and white plaid shirt, is seen from the side, looking at a display case. The display case contains several small, square, light-colored items, possibly cookies or biscuits, arranged in rows. The background is slightly blurred, showing a shop interior with a whiteboard or menu board. The text "DEEL 5" is centered in the upper part of the image, and "De producent" is written in a large, orange, serif font in the center.

DEEL 5

De producent

A vibrant nighttime city street scene, likely Times Square in New York City. The image is dominated by tall buildings with glowing windows and numerous illuminated billboards. In the foreground, a busy street is filled with people, including a cyclist with a yellow bike and a pedestrian holding a sign that says "ROAD WORK AHEAD". A yellow taxi is visible in the lower left, blurred by motion. The sky is a deep blue, and the overall atmosphere is one of a bustling, illuminated urban environment. A large white rectangular box is superimposed over the center of the image, containing text.

DEEL 6

Marktvormen

DEEL 1	Basisconcepten	6
DEEL 2	Vraag en aanbod	94
DEEL 3	Welvaart en overheidsingrijpen	150
DEEL 4	De gezinnen	190
DEEL 5	De producent	228

DEEL 6

Marktvormen

INLEIDING		278
13. PERFECTE CONCURRENTIE		280
13.1. EIGENSCHAPPEN		280
13.2. OPBRENGSTEN, WINSTMAXIMALISATIE EN DE AANBODCURVE VAN DE INDIVIDUELE PRODUCENT		281
13.3. MARKTUITKOMST OP KORTE TERMIJN		293
13.4. MARKTUITKOMST OP LANGE TERMIJN		297
13.5. IS PERFECTE CONCURRENTIE EFFICIËNT?		301
13.6. SAMENVATTING		303
14. MONOPOLIE		306
14.1. EIGENSCHAPPEN		306
14.2. HOE ONTSTAAN MONOPOLIES?		307
14.3. OPBRENGSTEN, WINSTMAXIMALISATIE EN HET GEDRAG VAN DE MONOPOLIST		310
14.4. MONOPOLIE EN WELVAART		318
14.5. MARKTMACHT EN PRIJSDISCRIMINATIE		321
14.6. WAT KUNNEN WE LEREN UIT DE ANALYSE VAN DE MONOPOLIST?		324

DEEL 7

De overheid

DEEL 8

Inleiding tot de macro- economie

A close-up photograph of a hand holding several 50 Euro banknotes. The banknotes are fanned out, showing the orange and yellow colors and the European Union flag. A white rectangular text box is overlaid in the center of the image.

DEEL 9

Geld en monetair beleid

DEEL 10

Markten van productiefactoren

DEEL 11

Internationale economie

DEEL 12

Macro- economische modellen

DEEL 13

Duurzame ontwikkeling

Duurzame ontwikkeling

---

38. DUURZAME ONTWIKKELING	848
38.1. WAT IS DUURZAME ONTWIKKELING?	851
38.2. DUURZAME ONTWIKKELING EN KAPITAAL	854
38.3. BELEID	856
38.4. ROL VOOR HET INDIVIDU OF DE OVERHEID?	863

INDEX

10-jarige rentespread 623

A

aanbod 109
aanbodcurve 109, 113
aanbodfunctie 110
aanbodschema 109
aanbodschok 817
aandelen 689, 695
aangeboden hoeveelheid 107
aannames 764
aard van de goederen 129
absolute armoedegrens 465
absoluut voordeel 86
Acemoglu, Daron 64
achternalopende (lagging) indicatoren 542
actieve bevolking (beroepsbevolking) 637
activerend arbeidsmarktbeleid 669
actuele waarde 681
adaptieve verwachtingen 820
adverse selectie 52
afnemende schaaleffecten 271
aggregatief of macro-economisch aanbod (AA) 543
aggregatieve of macro-economische vraag (AV) 543
allocatie 370
allocatief 372
allocatie van arbeid 86
allocatieve efficiëntie 449
alternatieven 129
animal spirits 800
anticyclisch beleid 831
arbeid 237
arbitrage 388, 690
armoedegrens 464
Arrow, Kenneth 479
artificiële intelligentie 13
assumpties 764
asymmetrische informatie 52
austeritey 793, 835
autarkie 716
automatische loonindexering 826
automatische stabilisatoren 834
autonome consumptie 772

autonoom (ont)sparen 774
aziatische tijgers 74

B

bankreserves R 582
basisherfinancieringstransacties 612
BBP 502
BBP per capita 518
BBP volgens de bestedingsbenedaering 508
BBP volgens de inkomensbenedaering 508
BBP volgens de productiebenedaering 506
bedrijf 234
begroting 486
belasting 487
belastingen op arbeid 653
beperkte rationaliteit 64
Bertrand-competitie 345
beschikbaarheidsvuistregel 66
bestaanswaarde 684
betalingsbalans 730
betalingsbereidheid 155
betwistbare markt 379
bevolking op actieve leeftijd (rekruteringsbevolking) 637
bezuinigingsbeleid 793, 835
bilaterale wisselkoers 734
boven pari 694
bruto-investeringen 509
bruto nationaal inkomen 512
Buchanan, James 428
budgetlijn 198
budgettair transmissiemechanisme 837
budgetverzameling 201
buitenlandse directe investeringen 698

C

ceteris paribus 29, 764
chartaal geld 582
circulaire economie 45
clubgoederen en tolgoederen 427
Coase, Ronald 419
Coase-theorema 419
collaborative commons 44
collectief voorziene goederen en diensten 468
collusie/kartel 351

commons 44
 comparatief voordeel 87
 compenserende loonverschillen 649
 competitie 278
 complementen in de consumptie 104
 complementen in de productie 113
 concentratie-index 339
 concrete berekening 146
 Condorcet-paradox 478
 conjuncturele component 832
 conjuncturele werkloosheid 669
 conjunctuurschommelingen 534
 constante schaaleffecten 271
 consumentensoevereiniteit 424
 consumentensurplus 156, 322
 consumptie 771
 consumptiefunctie 771
 consumptiegoederen 238
 consumptieprijsindex 526
 consumptieve bestedingen van gezinnen 509
 consumptieve bestedingen van overheden 509
 continue productiefunctie 244
 convex 250
 convexe vorm 205
 Corporate Social Responsibility 857
 cost of capital 689
 couponbetaling 693
 couponintrest 692
 Cournot-model 347
 crawling peg 750
 crowding-out 804

D

dalend verloop 205, 250
 deadweight loss 168
 decielratio 461
 deeleconomie 357
 default 597
 deficit bias 841
 deflatie 524, 530
 demeritegoederen 422
 de onzichtbare hand 47
 deposito D 583
 depreciatie 677
 de wet van Say 47
 diensten 194
 directe belastingen 468

directe belastingstelsel 469
 directe gebruikswaarde 684
 directe voordelen 360
 discretionair stabilisatiebeleid 833
 discriminatie 450
 distributie 370, 372
 dividend 695
 donut 496
 drempelvuistregel 66
 dumping 715
 duurzame ontwikkeling 851
 dynamische efficiëntie 382

E

Easterlin-paradox 532
 ecologische plafond 496
 economie 21
 economische activiteit 502
 economische behoeften 22
 economische factoren 197
 economische goederen 236
 economische groei 36, 607
 economische huishouding 197
 economische kosten 256
 economische kringloop 37
 economische winst 25, 281, 288
 economisch platform 354
 economisch verlies 288
 eenheidselasticiteit 130, 147
 eerste wet van Gossen 195
 eigenbelang 47, 473
 eigendomsbarrière 309
 eigendomsrechten 432
 elasticiteit 125
 elastisch aanbod 147
 elastische vraag 130
 emissiemarkt 692
 emissierechten 403
 endogene variabelen 765
 entry 293
 Eonia 613
 erfeniswaarde 684
 ernstige materiële deprivatie 465
 Europese Monetaire Unie 752
 Eurosysteem 604
 evenwichtshoeveelheid 116
 evenwichtsprijs 116
 ex ante-maatregelen 468

exclusiviteit 427
exogene variabelen 765
expansief budgettair beleid 788, 805
expansiepad 254
ex post-maatregelen 468
externaliteiten 361
externe effecten of externaliteiten 396
extern effect 51
extractieve instituties 548

F

factorkosten 508
feitelijk tekort 832
fiduciair geld 580
Fishervergelijking 597, 808
Ford, Henry 564
fractioneel reservebankieren 580
free riders 429
frictionele werkloosheid 669
Friedman, Milton 428
functies van geld 572
fundamentals 696
fundamenteel wetenschappelijk onderzoek 414
fusies en overnames 390
fysiek kapitaal 676

G

GCK-curve 262
gebruikswaarde 683
geëquivaliseerd gezinsinkomen 455
geïnduceerde consumptie 772
geïnduceerd sparen 775
geldcreatie 581
geldillusie 599
gelijkheid 449
gelijklopende (coincident) indicatoren 542
gelukseconomie 70
gemeenschappelijke bronnen 427
gemiddeld belastingtarief 469
gemiddelde arbeidsproductiviteit 243
gemiddelde consumptiequote 772
gemiddelde kapitaalproductiviteit 243
gemiddelde kosten 260
gemiddelde opbrengst (GO) 283
gemiddelde productiviteit 242
gemiddelde spaarquote 775
gereveleerde voorkeursmethode 435

gevraagde hoeveelheid 98
Giffen-goed 138
Giffen-goederen 214
Gini-coëfficiënt 461
giraal geld 586
globale prijseffect 212
goederen 194
goederenbundel 198
goederengeld 574
goed geld 576
goudstandaard 751
GTK-curve 263
GVK-curve 262

H

haircut 612
handelsbalans 731
Heckscher, Eli 712
Herfindahl-index 377
Hirschman, Albert 77
hoeveelheidseffect 312
hoofdsom 692
hoogconjunctuur 539
human development index (HDI) 533
hyperinflatie 529, 599

I

imperfecte concurrentie 279, 306
imperfecte informatie 474
impliciete BBP-deflator 525
importheffing 714
inclusieve instituties 548
indexcijfers 536
indexsprong 823
indifferentiecurve 203
indirecte belasting 169
indirecte gebruikswaarde 684
indirecte voordelen 361
infant industry 721
inferieure goederen 140, 141, 214
inferieur goed 105
inflatie 524
inflatie(verwachtingen) 603
informatie-economie 52
inkomenseffect 212, 223
inkomenselasticiteit van de vraag 138
inkomenselastische goederen 139
inkomensonelastische goederen 139

inkomensvraagcurve 140
 inkomen van de consument 129
 innovatie 382
 inside lag 837
 inspanningen 447
 institutie 62
 institutioneel kapitaal 676
 institutionele factoren 197
 intellectueel kapitaal 676
 interbankenmarkt 613
 intergenerationele inkomensmobiliteit 448
 intermediaire goederen 236
 intermediaire goederen (inputs) 504
 internaliteiten 422
 internationaal factorinkomen 512
 Internationaal Monetair Fonds 752
 intern rendement 687
 intertemporele budgetbeperking 840
 intrestvoet 593
 intrinsieke waarde van een munt 575
 investeren 677
 investeringen 238
 irreversibiliteiten 439
 isokostenlijn 251

K

kapitaal 237, 674
 kapitaalgoederen 238
 kapitaalintensiteit 562
 kardinale betekenis 250
 keynesiaanse visie 768
 klassieke 768
 klassieke werkloosheid 669
 koopkracht 642
 koopkrachtpariteitswisselkoers 521
 korte termijn 241
 kortetermijnevenwicht 544, 817
 kortetermijnintrestvoet 594
 kosten 256
 kredietmiddel 574
 kredietmultiplicator 587, 626
 kritisch kapitaal 856
 Krugman, Paul 713
 kruisprijselasticiteit van de vraag 142
 Kuznets, Simon 77
 kwantitatieve versoepeling 625
 kwintielratio 461

L

laagconjunctuur 539
 Laffercurve 178
 langeretermijn-herfinancieringsoperaties (LTRO's) 621
 langer lopende herfinancieringstransacties 612
 lange termijn 241
 langetermijnevenwicht 544, 817
 langetermijnintrestvoet 594
 lekken-en-injectiesbenadering 515, 790
 Leontief, Wassily 712
 levenscyclushypothese 771
 levenscyclusinkomen 776
 liefdadigheidsorganisaties 417
 liquiditeit 595, 690
 liquiditeitsval 807
 logrolling 481
 loonmatiging 822
 loonwage 655
 looptijd 594, 693
 Lorenzcurve 458
 luchtballonnen 832
 luxegoederen 140

M

maatschappelijke kosten-batenanalyse 433
 macro-prudentieel toezicht 832
 managerial slack 381
 marginaal belastingtarief 469
 marginaal nut 195
 marginale arbeidsproductiviteit 244, 646
 marginale baten 27
 marginale consumptiequote 772
 marginale externe kosten (MEK) 397
 marginale kapitaalproductiviteit 244
 marginale kosten 26
 marginale kosten (MK) 264
 marginale opbrengsten (MO) 284, 285
 marginale productiekost 108
 marginale productiviteit 244
 marginale reductiekost (MRK) 403
 marginale spaarquote 775
 marktaanbod 111
 markefficiëntie 165
 markevenwicht 116, 166
 marktfalen 397
 marktmacht 279, 362

marktprijzen 508
 marktsegmentatie 387
 marktvaart 101
 mark-up 315
 matching 668
 mattheuseffect 471
 maximaal nut 50
 maximale winst 50
 mededingingsbeleid 375
 menselijk kapitaal 676
 mental shortcut 26
 menukosten 530, 814
 meritegoederen (verdiensgoederen) 422
 middelpuntelasticiteit 126
 Milanovic, Branko 459
 Mill, John Stuart 564
 minimale reservecoëfficiënt 584
 minimale staat 370
 minimumreserveverplichting 610
 MK-curve 266
 model 764
 model van Niskanen 481
 monetaire financiering van begrotingstekorten 583
 monetair transmissiemechanisme 605
 monetarisme 80
 monopolie 279, 306, 315, 331
 monopolistische concurrentie 326, 327
 moral hazard 53
 moreel wangedrag 53
 morele normen 417
 multiplicatorwerking 783
 muntbord 751
 myopie 529

N

Nash-evenwicht 342
 natuur 237
 natuurlijk kapitaal 676
 natuurlijk monopolie 309
 neoliberalisme 78
 netto contante waarde 682
 netto-export 509
 netto nationaal beschikbaar inkomen 513
 netto nationaal inkomen 512
 netto reëel loon 219
 neutrale conjunctuur 539
 niet-actieven 637

niet-arbeidsinkomen 220
 niet-gebruikswaarde 684
 niet-verzadiging 203
 Niskanen, William A. 481
 nominaal BBP 518
 nominaal loon 642
 nominale intrestvoet i_N 593
 nominale loonflexibiliteit 652
 nominale wisselkoers 521
 noodzakelijke goederen 140
 normaal goed 105
 normale goederen 214
 normatieve welvaartstheorie 472
 normen 403
 nut 50, 194
 nutsmaximalisatie 194
 nutsmogelijkhedengrens 372

O

obligaties 689, 692
 Ohlin, Bertil 712
 olifantfiguur 459
 oligopolie 339
 omgekeerde rentestructuur 596
 omloopsnelheid van het geld 597
 omstandigheden 447
 onafhankelijke goederen 143
 onder pari 694
 onelastische vraag 130
 onelastisch (inelastisch) aanbod 147
 ontleners 689
 ontmenselijking van het delen 364
 ontsparen 774
 ontwikkelingsstaat 75
 onzichtbare hand 154
 op-afroep-economie 360
 opportuniteitskost 24, 33, 86
 optiewaarde 684
 Ostrom, Elinor 428
 output gap 540, 599
 outside lag 837
 overheidsschuld 490
 overheidstussenkomst 769

P

pal- of ratchet-effect 494
 parameters 765
 Pareto-efficiënt 372

- Pareto-efficiëntie 34
 Pareto-grens 372
 Paretoverbetering 370
 participatiegraad (activiteitsgraad) 639
 partiële productiviteitsmetingen 243
 patent 310
 patent (of octrooi) 418
 paternalisme 424
 perfecte concurrentie 278, 302, 315, 331
 perfecte informatie 30
 perfect elastische vraag 130
 perfect onelastisch aanbod 147
 perfect onelastische vraag 130
 perfect (volmaakt) elastisch aanbod 146
 permanente-inkomenshypothese 771
 permanent inkomen 776
 Pigou-effect 545
 Pigouviaanse belasting 401, 403
 Pigouviaanse subsidies 414
 Piketty 450
 planeconomie 55
 politieke markt 473
 polycentrisch beheer 442
 potentieel BBP 534, 538
 potentiële concurrentie 378
 preferentieveld 205
 prijsdiscriminatie 321
 prijsdiscriminatie van de derde orde 324
 prijsdiscriminatie van de tweede orde 323
 prijseffect 312
 prijselasticiteit van de vraag 126, 327
 prijselasticiteit van het aanbod 145
 prijsflexibiliteit 814
 prijsnemer 281
 prijsrigiditeit 814
 prijsstabiliteit 607
 prijszetter 310, 311
 primair effect 783
 primaire inkomensongelijkheid 456
 primaire markt 692
 private goederen 427
 privatisering 432
 procentpunt 535
 procyclisch 835
 procyclisch beleid 832
 producent-aanbieder 306
 producentensurplus 160, 322
 product-dienst-economie 359
 productdifferentiatie 326
 productie 236
 productiefactoren 31, 236
 productiefunctie 239
 productie-isoquant 249
 productieketen 503
 productiemogelijkhedengrens 31
 productiviteit 242
 profijtbeginsel 488
 promesse 579
 prosumenten 20
 publieke goederen 427, 428
 publieke-keuzetheorie 473
 puntelasticiteit 127
 pure verwachtingstheorie van de intrestvoet
     595
- Q**
- quota 187
- R**
- rampenblindheid 66
 rationele onwetendheid 474
 rationele verwachtingen 820
 Rawls, John 449
 Raworth, Kate 43, 496
 reactiefunctie 349
 rebound effect 860
 recessie 36, 538
 reëel BBP 519
 reëel loon 642
 reële intrestvoet i_R 593
 reële loonflexibiliteit 652
 rekeneenheid 573
 relatieve armoedegrens 466
 rente 675
 representatieve democratie 476
 reservatieloon 644
 reservecoëfficiënt $r = R/D$ 583
 residuele vraag 348
 restrictief budgettair beleid 788
 Ricardiaanse equivalentie 792
 risico 597
 risicoavers 830
 risico-aversie 697
 risicopremie 597
 rivaliteit 426
 ruilmiddel 572

S

Samuelson, Paul 428
Samuelson-voorwaarde 432
schaarste 21
schok 783
secundaire effecten 783
secundaire inkomensongelijkheid 456
secundaire markt 693
seizoenszuivering 537
sensitiviteitsanalyse 30
shoeleather costs 529
signaal van kwaliteit 138
slecht geld 576
Smith, Adam 20
sneeuwbaaleffect 492
sociaal kapitaal 676
sociale dumping 722
sociale effecten 364
sociale fundament 496
sociale normen 417, 436
sociale zekerheid 470
socialezekerheidsbijdragen 653
socialezekerheidssysteem 468
Solow-model 549
Solow, Robert 549
spaarders/beleggers 688
spaarmiddel 573
sparen 774
specialisatie 49
speculatieve geldvraag 602
stabiele staat BBP (steady state GDP) 553
stabilisatie 370, 373
stabilisatiebeleid 828
standaardgoed 281
stand van de technologie 812
sterke duurzaamheid 856
structureel evenwicht 833
structureel tekort 832
structurele component 832
structurele werkloosheid 669
stylized facts 542
subsidie 179
substituten in de consumptie 104
substituten in de productie 113
substitutie-effect 212, 223
sunk cost 289
surpluspercentage 612

T

tabaksgeld 578
technische efficiëntie 380
technologische discriminatie 365
termijnstructuur van de rente 615
tertiaire inkomensongelijkheid 456
theorie van de efficiëntielonen 653
tijdsbestek 129
tijdsdimensie 240
tijdvoorkeur 680
toegevoegde waarde 243, 504
toenemende schaalearde 271
toetredingsbarrières 307
totaalsurplus 163
totale opbrengsten (TO) 283
tragedy of the commons 437
transactiegeldvraag 601
transactiekosten 63, 432
transitoire inkomen 777
tweedehandseconomie 359
tweede wet van Gossen 195
tweezijdige markt 355

U

uitbreidingsinvesteringen 509, 678
uitgedrukte voorkeursmethode 434
uitgedrukte voorkeursmethode (stated preference) 685
uitputting 437
unfunded liabilities 840
utility 196

V

variabele kosten (VK) 258
vaste kosten (CK) 257
Veblen-goederen 137
Veil of ignorance 449
verdisconteren 681
verdringingseffect 804
verliesaversie 65
verlies bij productie 289
verlies bij tijdelijke sluiting 288
vermogensgeldvraag 601, 602
veronderstellingen 764
vertrouwen en reciprociteit 443
vervangingsinvesteringen 509, 678
voorlopende (leading) indicatoren 542
voorraadinvesteringen 509

voorschrift van de budgetlijn 199
 voorzorgsgeldvraag 602
 vraag 99
 vraagcurve 99, 216
 vraagfunctie 99
 vraagschema 99
 vraagschok 817
 vrijbouter of free rider 429
 vrijbouterprobleem 429, 437
 vrijbouters 429
 vrije reserves 584
 vrije toetreding 326
 vrijwillige donaties 417

W

waardeparadox 195
 welvaart 22
 welvaart op de markt 163
 welvaartseconomie 154
 welvaartsgevolgen 168
 welvaartsverlies 168, 372
 werkenden 637
 werkloosheidsgraad 639
 werkloosheidsval 640

werklozen 637
 werkzaamheidsgraad (werkgelevenheidsgraad)
 639
 wet op de toe- en afnemende marginale
 arbeidsproductiviteit 246
 wet van Baumol 494
 wet van Davenant-King 121
 wet van de (toe- en) afnemende meerop-
 brengsten. 262
 wet van de vraag 98
 wet van Engel 140
 wet van Gresham 576
 wet van het aanbod 108
 wet van Okun 543
 wet van Wagner 495
 winstmaximalisatie 232, 278
 wisselbrief 577
 Woods, Bretton 751

Y

yieldcurve of rentetermijnstructuur 596

Z

zwakke duurzaamheid 856

OWL PRESS

BORGERHOFF
& LAMBERIGTS

Gent, Belgium
info@owlpress.be
www.owlpress.be

ISBN 9789463930086
NUR 780
D2019/11.089/90

© 2019, Borgerhoff & Lamberigts nv

Auteurs: Prof. dr. Koen Schoors, Prof. dr. Johan Albrecht, Dr. Bart Defloor, Prof. dr. Stijn Goeminne,
Prof. dr. Bruno Merlevede
Coördinatie: Sophie Vanluchene, Nils De Malsche, Joni Verhulst, Stijn Vandenbroucke
Eindredactie: Thijs Delrue
Ontwerp cover: Wendy De Vlaeminck, Ellen Duchi
Binnenwerk: Wendy De Vlaeminck, Evelien Degeyter, Crius Group
Beelden: iStock images

Gedrukt in Europa

Eerste druk: september 2017
Tweede druk: september 2018
Derde druk: september 2019

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische drager of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft geprobeerd bij de samenstelling van deze uitgave alle rechthebbenden op copyright te contacteren. Mocht er een opname zonder voorkennis van rechthebbenden zijn gebeurd, dan verzoeken wij dezen alsnog contact op te nemen.